

С.А. Лукашанец (Мінск)

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ МОВА ЯК КАМПАНЕНТ ІДЭНТЫЧНАСЦІ Ў ШМАТМОЎНЫМ ГРАМАДСТВЕ

Пытанне аб канструяванні нацыянальнай ідэнтычнасці займае сучасных навукоўцаў – этнолагаў, антраполагаў, гісторыкаў, нават філосафаў. Як вядома, існуюць дзве асноўныя канцепцыі фарміравання нацыі, якія па англамоўнай традыцыі мы называем аб'ектна-этнічнай і суб'ектна-палітычнай. Адпаведна існуюць і дзве школы, якія прытрымліваюцца альбо першай, альбо другой канцепцыі. Згодна з аб'ектна-

этнічным падыходам да канструкцыйнай нацыянальнай ідэнтычнасці, у аснове нацыястварэння, а ў наступным – нацыянальной дзяржавы, ляжаць пэўныя, сталыя і ўстойлівыя рысы і прыкметы сацыяльнага жыцця, якія ідуць з глыбокага мінулага: агульная мова, сумесная гісторыя, рэлігія, традыцыі, сацыяльныя структуры. На базе гэтага паступова фарміруецца, па меры ходу часу ўсведамляеца, як бывшам праастас, нацыянальная ідэнтычнасць. І ўжо пасля афармлення гэта ідэнтычнасць вядзе да палітычнай барацьбы за незалежную нацыянальную дзяржаву.

Інакш завастрое акцэнты суб'ектна-палітычны падыход. Згодна з ім першаснасцю валодае дзяржава, створаная элітарнымі групамі ў нелінейным гістарычным працэсе. Гэта дзяржава, валодаючы моцай прымусу ў разнастайных формах, звяртаеца да сваіх жыхароў з мэтай пабудовы нацыянальнай ідэнтычнасці, якая па сваёй сутнасці другасная адносна дзяржавы. Дзяржаўная дзейнасць праяўляеца ў форме ўвядзення і паширэння адукацыі, законаў, вайсковай службы, сумеснага палітычнага жыцця. Паступова гэтыя дзеянні прыводзяць да фарміравання нацыянальнай ідэнтычнасці. Калі гаварыць прымяняльна да канкрэтных выпадкаў, то аб'ектна-этнічны шлях больш харктэрны, як лічыцца, для Усходняй Еўропы і, магчыма, Азіі, а суб'ектна-палітычны – для Заходняй Еўропы, Амерыкі і Афрыкі. Прынцыповым водападзелам паміж абедзвюма школамі з'яўляеца ўяўленне аб нацыянальнай свядомасці (ідэнтычнасці) як аб прадукце аб'ектыўных сацыяльных працэсаў альбо як аб выніку свядомасці суб'ектыўнай дзейнасці. Але на думку большасці гісторыкаў і антраполагаў, абодва шляхі не выключаюць адзін аднаго ў канкрэтных выпадках, а дапаўняюць пры перавазе то аднаго, то другога.

У сувязі з гэтым у сучаснай навуковай думцы папулярнасць набывае навуковая канцепцыя Б. Андэрсана аб “уяўленых супольнасцях”. Згодна з ею эліты грамадства (не абавязкова палітычныя, замацаваныя ў дзяржаўныя інстытуты) шляхам пэўных дзеянняў “збіраюць” ідэнтычнасць з самых розных элементаў, якія найбольш падыходзяць для таго ці іншага выпадку. У гэтым супярэчнасці азначаных вышэй двух падыходаў, іх дыхатамі здымаеца. Бо механізм заключаеца ў адборы элементаў паўсядзённага жыцця, якімі аперыруе аб'ектна-этнічная школа, для пабудовы ідэнтычнасці метадамі суб'ектна-палітычнай. Адзначым таксама, што эліта грамадства падчас пабудовы ідэнтычнасці можа адвольна адбіраць тыя элементы, якія палітыцы неабходнымі. Пасля афармлення ідэнтычнасці гэтыя элементы набываюць базавую значнасць, іх роля абсалютны. Асабліва важныя, якія даюць выразны “маркер”, што дазваляе правесці размежаванне з памежнымі ідэнтычнасцямі. Іх можна назваць вызначальнымі, бо на побытавым узроўні ўспрымаюцца як дакладная прыкмета свайго адрозненні ад суседніх нацый. Іншымі словамі, прадстаўнікі адной нацыянальнасці ўяўляюць: “Мы – не яны, бо мы такія і такія”. Якія ж характеристыстыкі павінна мець такая вызначальная прыкмета?

Па-першае, яна павінна быць дастаткова простай і дакладнай, каб спрымашца пераважнай большасцю насельніцтва. Па-другое, яна мусіць быць бяспрэчнай, каб не выклікаць сумнення ў сваёй эфектыўнасці. Так, для прыкладу, размежаванне паміж сербамі і харвагамі праходзіла па лініі веравызнання. Было негалосна замацавана ў грамадскай свядомасці (і не ў меншай ступені – у навуковай), што сербы не могуць быць каталікамі, а харваты – артадоксамі, хаця абсурднасць гэтай заявы не падлягае сумненню. Відавочна, асобны прадстаўнік сербскай нацыі можа прыняць рымска-каталішкую веру, але значэнне “маркера” веравызнання ад гэтага не зменшыцца. Палякі ў якасці аднаго з важнейшых сваіх “маркераў” таксама запісалі каталіцызм, што выклікала цяжкасці (калі не правал) у асіміляцыі ў 1945 – 1959 гг. мазурскага насельніцтва, польскамоўнага, але ў большасці сваёй евангелісцкага па веравызнанні. У якасці “маркера” могуць выступаць і іншыя элементы ідэнтычнасці. Чарнагорцы адліляюцца ад сербаў па прыкмете шматвяковай асобнай гісторыі, тое ж можна сказаць аб уругвайцах і аргенцінцах (нават самыя ўпартыя уругвайскія нацыяналісты не могуць знайсці дыялектычныя асаблівасці ў іх агульным “рыя-платэнсэ”).

А што ж датычыцца мовы? Ці можа яна выступаць у якасці такога вызначальнага маркера? З упэўненасцю скажам – так. Больш за тое, доўгі час – асабліва ў XIX ст. – менавіта мова лічылася галоўным ідэнтыфікуючым маркерам. Усходняя Еўропа стала асноўным полем для рэалізацыі гэтага прынцыпу, які не мог спрацаваць, напрыклад, у Латынскай Амерыцы, дзе фарміраванне нацый вялося па лініі правінцыяльных межаў. А вось чэхі, славакі, венгры, палякі, украінцы, літоўцы, беларусы, латышы, эстонцы, фіны – усе вызначалі мову як галоўную прыкмету, якая аддзяляе адных ад іншых. Адпаведная спроба была прадпрыята (праўда, беспаспяхова) на Балканах, дзе сербскія мовазнаўцы абвясцілі нацыянальны мовай харватаў (яны казалі – дыялект) “кайкаўшчыну”, захаваўшы “штокаўшчыну” выключна за сербскай нацыяй.

Але нельга не заўважыць, што найбольшае значэнне нацыянальная мова як галоўны маркер ідэнтыфікацыі мае для беларусаў. Сапрауды, традыцыйная мяжа, напрыклад, паміж палякамі, з аднаго боку, і немцамі, з другога, ляжыць і ў сферы рэлігіі (хаця б таму, што немцы-каталікі пражываюць далёка ад польска-нямецкіх этнічных межаў – у Баварыі, Вестфаліі і т.д.). Беларусы на этапе фарміравання нацый сучаснага тыпу праста не маглі засяроджваць увагу на рэлігіі. Адмена уніі ў 1839 г. прывяла да ліквідацыі той структуры, якая хоць і не была, але патэнцыяльна магла стаць нацыянальнай царквой, сваесаблівым “маркерам” адмежавання ад рускіх. Але гэтага не адбылося, і рэлігійны фактар перастаў адыгрываць важную ролю ў станаўленні беларускай ідэнтычнасці. Тыя каталіцкія дзеячы, якія так плённа прайвілі сябе ў беларускім нацыянальным Адраджэнні, Функцыяналі ў ім не як ксяндзы, а як беларусы. Не мог адыграць вялікай ролі і фактар агульнага мінулага, бо па прычыне нізкага ўзроўню адукцыі

беларускага насельніцтва ў кан. XIX – пач. XX стст. яго нельга было абавяспіць галоўнай ідэнтыфікацыйнай прыкметай. Гэта потым, з цягам часу акты~~с~~ ная частка нацыянальнай эліты ўспрыняла гістарычныя і культурныя сімвалы, але ў шырокіх масах яны толькі зараз паступова атрымліваюць пашырэнне.

Значыць, каб аддзяліць беларуса ад рускага і ад паляка, заставалася толькі мова, і таму не дзіўна, што менавіта на яе быў зроблены асаблівы ўхіл дзеячамі беларускага Адраджэння кан. XIX – пач. XX стст. Дзейнасць беларускіх пісьменнікаў і паэтаў надала ёй статус літаратурнай, зраўняла з рускай і польскай. У многім гэта быў свядомы шлях. Вядома, што многіх беларускіх дзеячы пачыналі пісаць на іншых мовах, але потым пераходзілі на беларускую, якую лічылі найлепшай і найяскравейшай прайвай сваёй ідэнтычнасці. Адмовіца ад яе ў пачатку XX ст. азначала адмовіца і ад снаёй беларускасці, таму заявы асобных наших сучаснікаў аб “кан’юнктурнасці” беларускай мовы ў творах Янкі Купалы і Якуба Коласа ўяўляеца звычайнай правакацыяй.

Складаныя сацыяльныя, дэмографічныя, палітычныя, культурныя працэсы, якія ішлі на Беларусі ў ХХ ст., прывялі да істотнага выяяснення беларускай мовы з многіх сфер грамадскага ўжытку. Наша грамадства стала шматмоўным (нагадаем, што ў 20-я гады афіцыйнымі мовамі ў БССР сталі беларуская, руская, польская, яўрэйская). З другога боку, беларуская ідэнтычнасць ужо замацавалася ў грамадской свядомасці, набыла сталую форму і шматбаковы змест. Зараз для таго, каб быць беларусам, неабязважкова размаўляць на беларускай мове. Але таксама відавочны і другі момант менавіта беларуская мова знаходзіцца ў фундаменце беларускай ідэнтычнасці. Выкіньце яе – і атрымаецца дах без сценаў. Таму ў нашым грамадстве – відавочна, шматмоўным – беларуская мова адигрывае ролю найбольш значнага ідэнтычнаснага маркера, які застаецца такім нават у тым выпадку, калі чалавек не карыстаецца (альбо карыстаецца мала) беларускай мовай у сваім побытавым жыцці. Такім чынам, у сучасным шматмоўным беларускім грамадстве беларуская мова па-ранейшаму застаецца асноўным кампанентам нацыянальнай ідэнтычнасці.